ZÁPISNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA
Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV
Ročník 4 • Číslo 4 • 1985

TÉZY PREDNÁŠOK

Jazyk na Veľkej Morave a jeho kultúrna forma

Genetickou analýzou psl. rezíduí v moravských a slovenských nárečiach autor zisťuje, že jazýk veľkomoravských Slovanov sa v geolingvistickom zmysle členil na štyri nárečové areály: na areál pomoravský, považský, centrálny a východný. Osobitné miesto medzi nimi mal centrálny areál, pretože v ňom sa vo väčšom množstve vyskytovali psl. nezápadoslovanské javy /napríklad l za psl. dl, tl; rat-, lat- za psl. ort-, olt- pod klesavou intonáciou; s' za psl. ch'; i- za psl. j- a i./. Ostatné areály charakterizovali psl. javy západoslovanského pôvodu.

Na základe výskumov starej slovenskej lexiky, toponymie a veľkomoravizmov v staroslovienskom písomníctve, najmä v Kyjevských listoch, sa ukazuje, že domáci jazyk na Veľkej Morave sa členil aj v sociálnom zmysle. Popri nárečovej /bežnej/ forme jestvovala na Veľkej Morave aj kultúrna forma jazyka, ktorá bola výsledkom kultivovania jazyka v dvor-

ských a vzdelaneckých centrách v moravskej i nitrianskej oblasti. Hlavné črty tohto jazyka sa odrážajú najmä v Kyjevských listoch, a to tak z moravskej ako aj nitrianskej oblasti. Podľa autora výskyt hlaholskej grafémy "zemľa" v pozícii psl. dj v Kyjevských listoch nie je vhodným kritériom presnejšej lokalizácie vzniku originálu ani odpisu Kyjevských listov, pretože v 9. - 10. storočí vo veľkomoravských nárečiach bolo dz za psl. dj /ako dodnes v slovenčine/. To, že pisár použil hlaholskú grafému "zemľa" /pre z/ v Kyjevských listoch v pozícii psl. dj, umožnil jednak fakt, že veľkomoravská striednica dź za psl. dj mala lenisovú realizáciu, t.j. pre pisára sa výrazne od z /z'/ neodlišovala, a jednak tá okolnosť, že pisár pociťoval genetický vzťah medzi gréckou ⳨ a hlaholskou grafémou pre z /podľa paleografických výskumov hlaholská graféma pre z vznikla z gréckej ⳨ , resp. z ligatúry ⳨+ ⳩ , t.j. t + s/. Sykavú realizáciu gréckej ⳨ , čiže interdentálne ts alebo trené s mohol pisár substituovať slovanským dz alebo z. Táto možnosť pisárovi umožňovala hlaholskú grafému "zemľa" použiť v dvoch funkciách: označiť ňou trené z i veľkomoravské dź za psl. dj. Podľa autora odpis Kyjevských listov mohol vzniknúť pre potreby pestovania kultu patróna byzantskej misie mučeníka Klimenta na Veľkej Morave v prostredí veľkomoravského kňazstva rozptýleného mimo centier Veľkej Moravy. Vhodným obdobím bol koniec 9. storočia, keď byzantská misia musela opustiť Veľkú Moravu, alebo začiatok 10. storočia, keď boli vojensky

paralizované mocenské centrá Veľkej Moravy. Na Slovensku kult mučeníka Klimenta je už pred 12. storočím doložený práve mimo veľkomoravského centra Nitry. Originál i zachovaný odpis Kyjevských listov majú bezprostredný vzťah tak k veľkomoravskému i poveľkomoravskému Slovensku ako k Morave. Súčasne podávajú svedectvo o existencii kultúrnej formy domáceho jazyka na Veľkej Morave.

Doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc.

/16. 4. 1985 - Nitra/

Cyrilometodovská tradícia na Slovensku

1. Obdobie účinkovania Konštantína a Metoda na Veľkej Morave bolo síce pomerne krátke, ale ako obdobie, v ktorom boli položené základy slovanského písomníctva, má mimoriadny význam v dejinách slovenského národa. Hoci po vyhnaní Metodových učeníkov z Veľkej Moravy a po zákaze staroslovienskej liturgie /pápežom Štefanom V. listinou z r. 885/ našlo staroslovienske písomníctvo živnú pôdu najmä mimo dnešného slovenského územia, predsa sa i v nasledujúcich storočiach zachovali isté stopy po účinkovaní Konštantína a Metoda na Slovensku.

2. Pre oživenie cyrilometodovského kultúrneho odkazu malo osobitný význam založenie slovanského kláštora Emauzy v Prahe Karolom IV. Slovanskú liturgiu tam pestovali mnísi benediktíni z Chorvátska. Z tohto obdobia je doložená aj úcta Cyrila a Metoda. Roku 1349 sa stanovil sviatok Cyrila

a Metoda na 9. marca. Je to prvá správa o úradnej úcte týchto učencov. Zo Slovenska máme svedectvá o svätení tohto sviatku až z neskorších rukopisných misálov zo XIV. storočia /Missale Capitulae Scepusiensis seac. XIV/ a z prvej štvrtiny 15. storočia /Missale Posoniensis seac. XV/. V XVIII. storočí sa sviatok Cyrila a Metoda svätí 14. marca. V XV. storočí sa na Slovensko dostávajú z Moravy aj legendy o solúnskych bratoch.

3. Z cyrilometodovských základov vychádzajúci rozkvet slovanského písomníctva vo viacerých cirkevno-slovanských redakciách zanechal pamätníky i vo viacerých hlaholských a cyrilských textoch nájdených bádateľmi na Slovensku v posledných desaťročiach. Ide o šesť jazykových pamiatok: 2 pergamenové hlaholské listy chorvátsko-hlaholského pôvodu z XIII. - XIV. storočia, nájdené v Hlohovci na západnom Slovensku, a tzv. Svätoantonovský glagolský dvojlist v obci Báč a štyri pamiatky písané cyrilikou, a to tzv. Ostrožnické pergamenové zlomky minejí z XI. - XII. storočia, Spišské cyrilské zlomky z XII. - XIII. storočia, Cyrilské zlomky Skutkov apoštoských a Cyrilské zlomky evanjelia sv. Jána nájdené v Univerzitnej knižnici v Bratislave.

4. Cyrilometodovský kult zakomponovaný do veľkomoravskej tradície stáva sa vedúcim motívom slovenského barokového slavizmu /porovnaj Cantus Catholici z roku 1655, zbierku príslovší Daniela Sinapia Horčičku, Neoforum Latino-Slavcnicum z roku 1697 a sčasti aj v dizertácii J. Fischera-Piscatorisa a v prácach J. K. Joradana a iných/.

5. Od XVIII. storočia uhorskí historici slovenského pôvodu pozitívne vyzdvihujú podiel cyrilometodovského dedičstva pre Slovákov a Uhorsko vôbec /S. Timon, Imago antiquae Hungarie 1733, J. Papánek, Historia gentis Slavae. De regno regibusqe Slavorum 1780/.

6. Veľkomoravská a cyrilometodovská tradícia je významným impulzom v národno-uvedomovacom procese Slovákov pri uzákonení spisovnej slovenčiny. Využitie cyrilometodovskej tradície u bernolákovcov.

7. Veľkomoravská tradícia u štúrovcov /v almanachu Plody, v historickej próze a v poézii/.

8. Cyrilometodovská tradícia v druhej polovici XIX. storočia /časopis Cyrill a Metod; poézia A. Sládkoviča, P. O. Hviezdoslava a iných/.

9. Záujem o cyrilometodovskú problematiku v prácach starších slovenských vedcov /P. J. Šafárik, M. Hattala, V. Sasinek atď./.

10. Vedecké spracovanie staroslovienčiny a staroslovienskej literatúry v súčasnosti.

Doc. PhDr. Katarína Habovštiaková, CSc.

/23. 4. 1985 - Nitra/

Motivácia a jej vplyv na sémantickú a štylistickú hodnotu slova

Úlohu slovotvornej motivácie v systemizácii slovnej zásoby ako celku, ale aj pri formovaní lexikálneho významu konkrétneho slova v našej lingvistike výstižne charakterizoval J. Furdík. Ukázal, že synchrónne, v povedomí používateľov jazyka živé vzťahy slovotvornej motivovanosti sú nielen dôležitým systemizačným činiteľom, ale hrajú aktívnu úlohu aj v procese komunikácie. Existuje pritom zákonitosť medzi frekvenciou slova a uvedomovaním si jeho motivovanosti.

Ak sa u nás dostačujúco a adekvátne vysvetlila úloha motivácie všeobecne, neznamená to, že sa dosť urobilo pri výskume motivačných vzťahov, typov motivácie a podobnou analýzou konkrétneho materiálu. Je to skôr naopak.

Rozličné typy motivácií: bezprostrednú a sprostredkovanú, jedinú a viacnásobnú, t.j. polymotivačnosť /rus. "množestvennosť motivácij"/, základnú motiváciu a sprievodnú motiváciu možno dobre sledovať na slovotvorne motivovaných slovách z oblasti abstraktnej lexiky a z nej najmä na derivátoch utvorených v slovenčine formantom -stvo.

Tvorenie abstrákt a pohyb v abstraktnej lexike je vo výskume dynamiky slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny prejavom tendencie k intelektualizácii /ale aj k internacionalizácii a terminologizácii/, abstraktá sú charakteristickým výrazivom knižného, odborného a publicistického štýlu.

Abstraktá s formantom -stvo majú v systéme abstraktnej

lexiky osobitné, v istom zmysle stredové postavenie. Keď chápeme tento systém staticky, jeho základné koordináty /a krajné póly/ predstavujú eklatantné typy slovotvorných kategórií spredmetnenia deja: deverbatívne nomina actionis -nie/tie /spolu s dejovými menami -ba, -ka, -čka, Ø/, druhý krajný pól predstavujú abstraktné deadjektívne názvy vlastností s formantom -osť /s menej produktívnymi formantmi -ota, -ava/. Deriváty s formantom -stvo sa od nich odlišujú a majú stredové postavenie svojou prevažne substantívnou motivovanosťou, sémanticky zasa ambivalentnosťou. Majú, alebo sú schopné /v kontexte/ nadobúdať aj význam deja /činnosti s istými špecifikáciami, ako odbor činnosti, sklon k činnosti a podobne/, aj význam vlastnosti, pričom dejový alebo vlastnostný význam závisí od toho, či základovým slovom je činiteľské /konateľské/ meno a sprievodná motivácia slovesom, alebo meno nositeľa vlastnosti a substantívno-adjektívna motivácia /napríklad dobráctvo/.

Abstraktá sformantom -stvo sú vhodným materiálom na analýzu motivačných vzťahov aj tým, že sa väčšinou tvoria na vyšších stupňoch odvodzovania. Pri takýchto druho- až treťostupňových odvodeninách sa často udržiava motivačný vzťah nielen k bezprostrednému základu odvodzovania, ale aj k základovým slovám predchádzajúcich derivačných krokov.

Analýzou možno zistiť nasledovné motivačné vzťahy relevantné pre sémantiku slova a jeho štylistickú hodnotu:

V názvoch odborov činnosti /pri tomto význame je formant -stvo najproduktívnejší/ možno rozlišovať názvy zamestnania,

ktoré sú motivované názvami osôb vykonávajúcich príslušné zamestnanie zväčša na druhom stupni odvodzovania: zlievať - zlievač - zlievačstvo /zamestnanie zlievača/. Častá je podvojná motivácia substantívom aj adjektívom: ošetrovateľstvo /povolanie ošetrovateľa, ošetrovateľské povolanie/. Tu ide o dve motivácie pri jednom slovotvornom i lexikálnom význame. Iný prípad predstavujú deriváty typu betonárstvo, kde slovotvorná štruktúra dáva možnosť dvojznačnosti, pričom dve motivácie podmieňujú dva rozdielne slovotvorné aj lexikálne významy /zodpovedá im formálne dvojaké slovotvorné členenie slova/: betonár-stvo /zamestnanie betonára/; beton-árstvo /výroba betónu/. Ďalší prípad predstavujú názvy nových odborov, odvetví národného hospodárstva, kde názov osoby nie je vhodné pokladať za motivujúce slová /konzervárstvo/. Medzi nimi sú aj deriváty, ako poradenstvo, skúšobníctvo, vodárenstvo, teplárenstvo, ktoré sú formálne utvorené od adjektív odvodených od názvov miest ako podnikov, inštitúcií /poradňa, skúšobňa, teplárne, vodárne/, v lexikálnom význame sa odráža motivácia východiskovým, prvým členom derivačného reťazca, napríklad vodárenstvo - hospodárske odvetvie zamerané na zásobovanie obyvateľstva vodou. Takéto deriváty treba hodnotiť ako zodpovedajúce spisovnej norme.

Názvy odborov činnosti pomenúvajú činnosť zásadne ako neaktuálnu, pri niektorých derivátoch však existuje možnosť pomenúvať aj aktuálny dej, synonymicky s nominami actionis /spravodajstvo, dekoratérstvo/.

Zaujímavým javom je stupňovitosť a cyklickosť derivačného procesu, akási "slovotvorná reduplikácia" v prípadoch, kde sú si sémanticky blízke a synonymicky zameniteľné východiskové slovo a druhostupňový derivát: hazard - hazardér - hazardérstvo.

Vyskytuje sa tu aj takzvané medzistupňové odvodzovanie, pri ktorom sa vynecháva jeden alebo dva členy derivačného radu, vynechaný člen nie je doložený, alebo sa utvorí až dodatočne: známy - známostkár - známostkársky - známostkárstvo.

Okrem názvov "čistých" činností alebo vlastností existuje pomerne značný počet derivátov s formantom -stvo, v ktorých význame sa neutralizuje sémantická opozícia vlastnosť/činnosť, majú význam "vlastnosť založená na nejakej činnosti" /hľadačstvo, pijanstvo, kritikárstvo/. Neutralizovať sa môže aj opozícia medzi vlastnosťou a stavom. Existujú aj názvy dynamizovaných psychofyzických stavov /porazenectvo/.

V protiklade voči názvom vlastnosti s formantom -osť ako štylisticky neutrálnym, deriváty s formantom -stvo vyjadrujú príslušnú vlastnosť vo zvýšenej miere, a pritom ako negatívne hodnotenú, majú teda pejoratívnu funkciu /pedantstvo = prehnaná pedantnosť; porovnaj reťazce: pedantný - pedantnosť, pedantný - pedant - pedantstvo. Je tu relevantný rozdiel, či sa spredmetnená vlastnosť vyjadrí priamo odkazom na základné, z hľadiska primárnych a sekundárnych funkcií primárne pomenovanie na vyjadrenie vlastnosti, t.j. adjektívum, alebo sprostredkovane cez odkaz na substantívum ako na nositeľa vlastnosti.

Významy abstraktných názvov s formantom -stvo možno vyjadriť kombináciami dištinktívnych sémantických /protiklad-

ných/ príznakov: stály - nestály, aktuálny - neaktuálny, príznakový - nepríznakový.

PhDr. Klára Buzássyová, CSc.
/7. 5. 1985 - Bratislava/

Slang v súčasnej jazykovej situácii

Pri absencii výskumu slangov v slovenčine možno v súčasnej jazykovej situácii sledovať najmä postoje k hodnoteniu slangu, aj tendencie jeho vývinu, ako sa posudzovali napríklad na troch celoštátnych konferenciách o slangu a argote na Pedagogickej fakulte v Plzni /1977, 1980, 1984/.

Rozhodujúcim faktorom pri skúmaní naznačených javov je spoločenská podmienenosť jazykovej komunikácie. Z tohto pohľadu možno obdobie od 70. rokov vyčleniť na základe ekonomických, politických, kultúrnych a vedeckých charakteristík ako kvalitatívne novú a samostatnú etapu, analogickú jazykovej situácii v ostatných slovanských krajinách. Nové spoločenské podmienky sa v jazykovej komunikácii odrážajú v nerovnakej komunikatívnej valencii jednotlivých útvarov /foriem/ národného jazyka /bežný hovorený jazyk, interdialekt, subštandard, teritoriálne a sociálne nárečia a podobne/, pričom jazykové prostriedky majú tendenciu neostávať v jednej komunikačnej sfére, ale ako konkurenčné výrazové prostriedky zasahujú aj samotnú štruktúru spisovného jazyka /zvyšovanie rozpätia variantnosti v spisovnej norme/. Vnútrojazykovým činiteľom podmieňujúcim toto rozpätie je tzv. komplexná hovorenosť /spon-

tánnosť, neoficiálnosť, dialogickosť, situačná zakotvenosť/.

Vychádzajúc z týchto objektívnych vonkajších aj vnútorných činiteľov, nemožno v dnešnej jazykovej situácii hodnotiť všetky slangové prvky iba z pozície spisovného jazyka /teda len ako deštrukčné, dezintegračné, deformované/, ale treba dialekticky vychádzať aj z druhého pólu: prečo si slangové výrazy uvedomujeme ako slangové a akými osobitnými vlastnosťami sa vyznačujú v porovnaní so spisovnými. Pri hodnotení slangu sa u nás uplatňuje jeho polaritné chápanie: slang ako expresívna štýlová vrstva bežnej reči a slang ako prostriedok špecificky viazaný na pracovné a záujmové prostredie. Práve táto druhá oblasť /profesijná a záujmová/ je ohniskom súčasných dynamických javov.

Jadro slangu tvoria príznakové /expresívne, emocionálne/ jazykové prostriedky, ako aj väčšina jednoslovných /univerbizovaných/ pomenovaní. Niektoré z týchto univerbizovaných štruktúr však v dôsledku svojho maximálne frekventovaného používania prekračujú hranice príslušnej komunikačnej sféry a výrazne sa uplatňujú napríklad v publicistickom štýle, a tak strácajú svoju príznakovosť /napríklad abonentka, diaľkár, odberár, presilovka, prvák, samoobsluha a podobne/. Na druhej strane aj nové pomenovania predmetov, činností, činiteľov deja a podobne, vyvolané diferenciáciou činností, stávajú sa v širšom rámci čoraz viac spisovnými prostriedkami aj bez "slangového štádia" /napríklad blokár, smečiar, stratár, závlahár a podobne/. Rovnako nové zložené slová, ako autopark, elektrocentrála, fotoaparát a mnohé ďalšie

nemožno v dnešnej jazykovej situácii hodnotiť ako slangové. Slová z naznačených troch skupín sa nedajú hodnotiť iba na základe štruktúrnych kritérií, rozhodujúce je hľadisko rozsahu platnosti príslušného slova. Ich príznakovosť/neprí-znakovosť treba posudzovať ako zapojenie individuálnej "mikroštruktúry" do lexikálneho systému.

Na vymedzenie, opis a stanovenie funkcie slangov v súčasnej slovenčine sú nevyhnutné reprezentatívne výskumy bežného hovoreného jazyka. Bez takéhoto výskumu nebudeme môcť rozvíjať ani teóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry.

PhDr. Ján Bosák, CSc.
/21. 5. 1985 - Bratislava/

Štruktúra prozaického textu a prednes

Verejnú zvukovú realizáciu /interpretáciu/ umeleckého textu - a teda aj prozaického textu - považujeme za umelecký prednes. Próza, ak máme na mysli epickú prózu, je pohyb príbehu. Tak ako je príbeh individuálny, jedinečný, je spravidla zároveň jednovýznamový, jednoznačný. Je to pásmo dejov, ktoré sa v istej postupnosti rozvíja v čase a v priestore. Preto sa próza rozpráva, potrebuje rozprávača. Recitátor má prózu vyrozprávať a iba v tejto súvislosti príbeh aj interpretovať, prípadne vykladať. "Sledovanie" príbehu teda recitátorovi nebráni vysloviť aj prostredníctvom prozaického textu svoj postoj a názor.

Komunikatívnosť, emocionálno-estetická účinnosť prednesu prózy je pritom do značnej miery podmienená schopnosťou recitátora regulovať pohyb príbehu tak, ako by sa odohrával bezprostredne pred poslucháčom. Práve v takýchto prípadoch prestáva byť prednes prózy len vyrozprávaním zaujímavého príbehu a mení sa na obraz človeka v istej ľudskej situácii. Vtedy dochádza vo vedomí poslucháča k uvedomelej alebo intuitívnej konfrontácii: svoj postoj k sebe a k svetu "presvecuje" postojom literárneho hrdinu, ktorého príbeh sleduje. V takejto konfrontácii sa človek ľudsky očisťuje. To potvrdzuje, že aj próza má schopnosť trvalejšie poznamenať citový a myšlienkový svet človeka.

Príprava na prednes prózy predpokladá identifikáciu rozprávača. Určenie "tváre" rozprávača je prinajmenšom také dôležité ako odhalenie podoby lyrického hrdinu v lyrickej básni. Ak sa totiž próza rozpráva, znamená to, že počas prednesu preberá recitátor funkciu rozprávača.

Identifikácia tváre rozprávača je potrebná na to, aby recitátor vedel zaujať primeraný rozprávačský postoj. Pritom nejde len o spôsob rozprávania príbehu, ale hlavne o vzťah rozprávača k postavám. Typ rozprávača a jeho modifikácia v konkrétnom texte sa odráža na stupni expresívnosti a subjektívnosti interpretovho rozprávania /prednesu/.

Príprava na prednes i samotný prednes prózy je v podstatnej miere podmienený poučenou analýzou pásma rozprávača a pásma reči postáv. Ak pásmo postáv predstavuje variabilnú zložku prozaického textu, ani pásmo rozprávača si netreba

predstavovať ako nečlenenú celosť. Naopak, aj rozprávačov text je dynamická, vnútorne odstupňovaná štruktúra. Vnútorne sa diferencuje aspoň z dvoch hľadísk.

Predovšetkým sa rozprávačov text výrazne individuálne diferencuje v rozpätí pólu subjektívnosť - objektívnosť. Na rovine formy ide o striedanie objektivizovanej autorskej reči, zmiešanej reči, polopriamej reči a nevlastnej priamej reči. Je nekonečné množstvo možností na jedinečnú konfiguráciu mikrokompozičných prostriedkov, a teda na odstupňovanie miery expresivity textu a na jemnú "reguláciu" rozprávačských postojov v rámci jednotnej koncepcie rozprávača.

Ďalej sa pásmo rozprávača člení z hľadiska uplatňovania slohových postupov. Popri rozprávaní sa v epike uplatňuje hlavne opis, ale i výklad /úvaha/. Analýza tejto slohovo-postupovej štruktúry naznačí recitátorovi, ako má regulovať pohyb na osi dynamickosť - statickosť, epickosť - lyrickosť.

Pravda, kvalitná príprava prednesu prózy sa nezaobíde bez múdrej analýzy nižších, jazykových zložiek štýlu. Funkčným pozadím každého interpretačného počinu je však sujetovo-kompozičný pôdorys prozaického textu.

Doc. PhDr. Ján Findra, DrSc.

/24. 5. 1985 - Prešov/

Neologizmy v súčasnej spisovnej slovenčine

1. Stručný prehľad výskumov neologizmov v slavistickej literatúre.

2. Príčiny vzniku neologizmov. Podmienenosť vzniku neologizmov mimojazykovými /kultúrno-historickými/ činiteľmi.

3. Spôsoby saturovania aktuálnych dorozumievacích potrieb spoločnosti:

a/ prevzatie cudzieho slova /internacionálneho významu/;

b/ kalkovanie slovotvornej štruktúry cudzieho slova;

c/ takzvané sémantické kalky;

d/ hybridné slová;

e/ domáce slovotvorné prostriedky;

f/ nové slová utvorené mutačným postupom na základe geneticky primárneho príznaku /plánova-ť - plánovač, lešе--nie - lešenár/;

Nové kompozitá z determinatívnych syntagiem /maloklub, veľkoliaheň, malosériový/. Rozličné typy kompozít: zložené adjektíva /veľkokapacitný, drobnozrný/, kompozitá s číslovkovým a zámenným základom /polcentový, jednoúčelový; samozberací, všeplenárny/, kompozitá s druhotnou predložkou /medzimesto, mimozemšťan, protiatómový/. Predponové tvorenie nových slov /dozber, nadprodukcia, pavaječník, prapodstata; antialkoholik, dezinformovať, kontrarevolúcia/.

g/ nové slová utvorené modifikačným postupom;

Ich črta novosti spočíva v doplnení základového slova novým znakom. Ide tu napríklad o doplnenie starších mužských mien o diferencujúci znak ženského pohlavia /chirurg - chi-

rurgička/, o doplnenie istého pojmu o znak kolektívnosti /študent - študentstvo/, o doplnenie istého pojmu o znak deminutívnosti /kengura - kengurka/ alebo o znak augmentatívnosti /superveľmoc/, prípadne o iné znaky. Napríklad pri slovesách ide o doplňujúci znak vidového príznaku /dokumentovať - zdokumentovať/ alebo o znak modifikujúci dej miestnym, smerovým, spôsobovým alebo iným príznakom /odveslovať, pritancovať, preinvestovať/;

h/ nové slová tvorené frazeologickým postupom, napríklad podstatné mená dejové, ktoré vznikli transpozíciou dejového príznaku vyjadreného slovesom do kategórie substancie /normovať - normovanie; nové dejové mená tvorené konverziou: odstrel, odber/. Substantivizované pomenovania vlastností a stavov utvorené domácou alebo cudzou príponou od adjektív /rozpornosť, viacúčelovosť/, zriedka aj od substantív /bez vetra - bezvetrie/. Produktívnosť sémantickoslovotvorného typu rozostavanosť "priemerný počet niečoho". Transpozícia slovesného deja do kategórie vlastnosti /kúpací, mrazený/;

ch/ nové združené pomenovania zo slov, ktoré už existujú v slovnej zásobe /jadrová elektráreň, plynový teplovodný agregát/;

i/ takzvané sémantické tvorenie slov, t.j. vyjadrenie nového myšlienkového obsahu obohatením významu už existujúceho slova o ďalší význam /často na základe metaforickej alebo metonymickej súvislosti, napríklad motýlik - "technický druh televíznej antény"; hermelín - "druh syra s bielo-

šedou pliesňou"/;

j/ nové skratkové slová, ktoré vznikli kombináciou morfémy a lexémy /plastbetón/, slabík motivujúcich členy združeného pomenovania /Rempo - remeselnícke potreby/ alebo z počiatočných písmen združeného pomenovania /ROH/, prevzaté skratkové slová /UNESCO, TASS, kolchoz, sovchoz/.

4. Pri tvorení nových slov majú istý podiel aj mimojazykové činitele, napríklad psychické činitele, subjektívny vzťah k označovanej skutočnosti, hodnotiaci postoj hovoriaceho k nej a jeho vôľové úsilie zapôsobiť na prijímateľa. Mimojazykové činitele, najmä komerčný a reklamný zreteľ, sa uplatnili napríklad pri voľbe názvov niektorých potravinárskych výrobkov /plnotučné mlieko, pochúťková smotana/.

5. Nové pomenovania a ich postupné zaraďovanie do slovnej zásoby. Činitele prispievajúce k rozširovaniu neologizmov.

Doc. PhDr. Katarína Habovštiaková, CSc.

/27. 5. 1985 - Prešov/

Exogenéza spisovného ruského jazyka

Synchrónny rez v rovine výrazu a významu súčasného ruského spisovného jazyka odhaľuje nezanedbateľný počet exogénnych prvkov. Ich definitívny počet nie je ešte ustálený a nie je k dispozícii ani všeobecne prijímaná teória, pomocou ktorej by bolo možno vysvetliť ich funkčný vzťah k endogénnym prvkom v dejinnom vývoji a v dnešnom období spisovnej normy.

V prednáške sa osvetľujú niektoré stránky výrazovej roviny exogénnych prvkov, ktoré sú známe v dejinách otázky ako takzvané slavianizmy, hodnotí sa morfonologická interpretácia, teória dvoch druhov, štýlov, teória amalgamácie, diglosie, postupnej rusifikácie alebo slavianizácie ruskej spisovnej normy. Východiskom pre kritické hodnotenie je "alfa a omega" dialektiky - teória samopohybu a pohybu /F. F. Viakkerev/, teória sumatívnych a celistvých systémov s vnútornými a vonkajšími zdrojmi pohybu. Osvetľuje sa aj vzťah a podmienenosť vonkajších a vnútorných zdrojov jazykového dynamizmu na pozadí kategorie protirečenia. Jazykový systém sa chápe ako súhrn entity endogénnych prvkov, entity exogénnych prvkov, ktoré tvoria jazykovo exogénne a sociálno-mentálne prvky.

Na ustálenie exogénnych prvkov v súčasnej spisovnej ruštine existuje niekoľko postupov - postup vylučovania jedného, dvoch slovanských jazykových areálov, postup, ktorý sa opiera o sledovanie takzvanej derivačnej sily pozorovaného prvku, významovej, výrazovej a funkčno-štylistickej diferenciácie exo- a endogénnych jednotiek.

Okrem "neoslavianizmov" v súčasnom ruskom spisovnom jazyku existujú aj skryté slavianizmy. Identifikujeme ich konfrontáciou variantov v rámci samotného ruského jazyka, jednotlivých redakcií staroslovienčiny a rusko-inoslovanskými paralelami. V teoretickej rovine skryté slavianizmy majú aj nepriamy význam - poukazujú na neuzavretý rad exogénnych

prvkov, na možnosť nových postupov pri ich identifikácii.

Doc. PhDr. Pavel Šima, CSc.

/3. 6. 1985 - Bratislava/

Metodologický príspevok k porovnávacej lexikológii /dravec - Dravce/

1. Paralelné uplatňovanie onomaziologického a semaziologického aspektu; spôsob využitia lexémy v apelatívnej, respektíve propriálnej platnosti. Pracovné východisko: jazykové stvárnenie daného myšlienkového obsahu /ktorý sa pri porovnávacom výskume chápe ako tertium comparationis/. Pri diachronickom porovnávacom výskume sa analyzujú isté "uzlové" lexikálne prvky praslovančiny a skúma sa situácia v jednotlivých slovanských jazykoch; obyčajne sa k psl. kontinuantom pritvorili nové lexikálne jednotky /domáce, prevzaté alebo kalkované/ a všetky lexikálne jednotky daného čiastkového systému sa vyvíjali ďalej vo vzájomných vzťahoch; tento vývin bol špecifický pre jednotlivé slovanské jazyky.

2. Spomenuté motodologické východiská aplikujeme na myšlienkový obsah "Raubtier, -vogel" /dravec - Dravce/, lebo z výskytu starých služobníckych miestnych názvov Dravce sa robia ďalekosiahle závery o starom osídlení východného a väčšiny stredného Slovenska /Gy. Györffy: pretože vraj ide o bulharské slovo, na týchto územiach sídlilo bulharské

etnikum/.

3. Pri pomenúvaní zvierat bola v psl. najstaršia opozícia /domáce zviera/ a /nie domáce zviera ako zviera žijúce divoko/; v tomto druhom rade jestvovalo nadradené rodové pomenovanie *zvěr6. Neskoršie, ale ešte v psl. základe jednotlivých slovanských jazykov sa jednotlivé divé zvery špecializovali vzhľadom na dravosť, krvižíznivosť, lúpežnosť, chamtivosť a iné vlastnosti osobitnými lexémami. Tak vznikli v jednotlivých slovanských jazykoch osobitné pomenovania na základe blízkeho, ale nie zhodného motivačného príznaku; tieto novšie pomenovania sú odvodené, slovotvorne priezračné: porovnaj dravý-dravec, drapieżny-drapieżnik, chiščnyj-chiščnik, grabljiv-grabljivica-grablivec. Najnovší vývin: niektoré jednoslovné, prípadne dvojslovné lexémy sa terminologizujú, napríklad dravec, rad vtákov Falconiformes.

4. Miestny názov Dravce /ktorý je tu diskutabilný/ patrí medzi staré služobnícke názvy. Medzi rozvetvenú služobnícku organizáciu /výroba + služby/ v starom Uhorsku patrili aj strážcovia lesov - hájnici. Ľud, ktorý kráľ poveroval službami súvisiacimi s poľovníctvom, boli napríklad vtáčiari, sokolníci, jastrabníci, rozličnί psiari, honci, dravci /draucarii/, rybári a iní /M. Kučera/. Mnohé z týchto služobníckych názvov sa zachovali v miestnych názvoch.

5. Postoj maďarskej slavistiky. J. Melich a iní: slov. *drav6ci --→ mad. drauci --→ Daróc. Nevieme, z ktorého slovanského jazyka sa slovo dostalo do maďarčiny, pretože slovo dravec ako zamestnanecký názov nie je doložené zo žiadneho slovanského jazyka; české a slovenské neprichádzajú do úvahy, lebo tu má slovo dravec /doložené iba z 18. a 19. storočia/ význam "Raubvogel, -tier"; pôvodný význam bol "dráč". Chovateľ dravých vtákov, sokolov by sa vraj bol musel nazývať *dravčiar. Z takého výkladu sa urobili závery pre staré sídlištné pomery /slovo dravec vraj je najskôr z bulharčiny/.

6. a/ "Raubtier, -vogel" len v češtine a slovenčine dravec. V češtine ako apelatívum doložené od 20-ych rokov 19. storočia, v onymii lexéma dravec bola nevyužitá. V slovenčine ako apelatívum z roku 1673 a v slovníkoch 19. storočia. Dobre je doložené v onymii. V toponymii od 13. storočia v miestnom názve, od toho osobné meno Drawecky /1595/, osobné meno Drawec z r. 1672 /Heľpa/. Nárečový status slova dravec treba ešte podrobnejšie skúmať /podľa svedectva J. Matejčíka známe v severnom Novohrade/.

b/ "Jäger": kontinuant psl. lov6c6 vo všetkých slovanských jazykoch /a novšie lexémy/, preto pre určovanie etnickej príslušnosti ktoréhokoľvek slovanského jazyka je nepreukazné. V Bulharsku chištnik, chištna ptica, zr. grablivec.

c/ "Schinder" - dráč /vo všetkých západoslovanských jazykoch, v slovenčine dobre doložené aj v historickom materiáli. V bulharčine /mac., srbochorv. iné lexémy: kožoder, živoder/.

7. Pre danú otázku je dôležitá analýza motivačných

typov Lovce a Dravce. Ide o dva motivačné typy:

a/ ĽUDIA	OBEC	
lovci	Lovce, obec lovcov, poľovníkov	
b/ dvojstupňové metonymické prenášanie významu nie je vyjadrené slovotvorne		
ZVIERA	ĽUDIA	OBEC
VTÁK		
sokol	sokoli	Sokolovce, x Sokol-/1113/
chrt	chrti /chovatelia, pestovatelia/	Chrťany, x Hort- /1418, Heveš/ x Hurt- /1138/

Podobný motivačný typ je pri starej obci na Morave: Kravsko.

krava	chovatelia kráv	Kravsko

Z toho vyplýva, že netreba vychádzať z nedoloženého a slovotvorne ťažko odôvodniteľného tvaru x dravčiar. Nejestvoval len takýto motivačný typ ako výlučný.

Či ide o lexému dravec-Dravce s významom "Raubtier, -vogel" ako chovateľ dravých vtákov, teda draucarius, alebo "poľovník", miestne názvy od tejto lexémy odvodené poukazujú na oblasť slovenského etnika. Dva hlavné areály v starom Uhorsku: južné stredné Slovensko /Novohrad, Gemer, Heves, Borsod/ a horné Potisie.

Historické zápisy: 3 doklady na -t, ostatné s grafémami pre -c. Svedectvo kontaktu slovensko-maďarského etnika v 10. storočí a potom kontinuity slovenského obyvateľstva.

Pre Györffyho hypotézu niet opory v lingvistických faktoch.

Doc. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.

/4. 6. 1985 - Banská Bystrica/

Kontinuitný, alebo diskontinuitný vývin slovenského jazyka

1. Formovanie slovenskej národnosti a jazyka slovenskej národnosti. Dynamické poňatie pojmu etnos /podľa J. V. Bromleja/. Selekcia relevantných príznakov závisí od historických podmienok. Z geneticky príbuzného "lingvoetnografického" spoločenstva západných Slovanov sa vydelila slovenská národnosť ako etnické spoločenstvo.

2. Novšia archeologická interpretácia staroslovanskej materiálnej kultúry spolu s historicko-jazykovednou analýzou najmä toponymického materiálu umožňuje vysvetľovať základné nárečové členenie slovenského jazyka zo starodávnych sídlištných pomerov. Otázka osídlenia južného podunajského areálu vo svetle archeologických výskumov a jazykových faktov. Hospodársko-politická integrácia a jazykové integračné javy. V 9. storočí jestvovali podmienky pre formovanie veľkomoravskej národnosti, avšak zánikom Veľkej Moravy sa začiatky tohto procesu prerušili.

V priebehu 10. - 12. storočia sa karpatsko-naddunajské územie postupne začleňuje do uhorského štátu. Kontinuita pôvodného osídlenia Slovenska je aj po vpáde staromaďarského

etnika na väčšine etnického územia zachovaná. Významným etnodiferencujúcim činiteľom sa v podmienkach mnohonárodnostného Uhorska stal jazyk slovenskej národnosti. Závažnosť historicko-politického činiteľa.

2.1. Začiatočnú fázu formovania slovenskej národnosti kladieme do doby, od ktorej sa začína vyvíjať slovenčina /so svojimi nárečiami/ ako osobitný západoslovanský jazyk, t.j. do 11. storočia.

2.2. Vývin slovenského fonologického a gramatického systému od rozpadu praslovančiny po dnešný stav sa osvetľuje vnútrosystémovou rekonštrukciou /ktorá sa opiera o stav v nárečiach, využívajú sa zákonitosti relatívnej chronológie a postupy historicko-porovnávacej metódy/. Jazykové javy, ktoré sú ako celok príznačné iba pre nárečia slovenského jazyka, sa prehodnocujú na etnodiferencujúce prvky slovenčiny v pomere k iným slovanským jazykom vtedy, keď sa začína slovenské etnikum uvedomovať ako slovenská národnosť. Významné svedectvo neprerušeného domáceho vývinu poskytujú aj niektoré typy miestnych názvov. Kontinuitu slovenského jazykového vývinu v oblasti syntaktických javov potvrdzuje porovnávanie javov v súčasnom spisovnom jazyku a ich zemepisné rozšírenie v dnešných nárečiach s javmi v kultúrnej slovenčine.

2.3. V oblasti slovnej zásoby treba prizerať na objektívnu realitu a jej jazykové stvárnenie. Historická slovná zásoba ako základný argumentačný materiál. Systémové chápanie slovnej zásoby a jeho dôsledky pre diachronický výskum

lexikálno-sémantického vývinu. Aj tu má veľkú dôležitosť lexika tzv. druhotného jazykového plánu /proprií/. Etymologické štúdium slovnej zásoby tiež vychádza z predpokladu /a súčasne tento predpoklad potvrdzuje/, že vývinový proces od praslovančiny k slovenčine je neprerušený.

Lexikálna jednotka dravce v slovanských súvislostiach. Neudržateľnosť výkladov niektorých bádateľov o starom slovanskom osídlení karpatsko-naddunajského priestoru na základe subjektívnej interpretácie služobníckych miestnych názvov Dravce a Lovce.

Doc. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.
/5. 6. 1985 - Prešov/

Na 1100. výročie Metodovej smrti

Meno Strachota, ktorým sa Metod označuje v niektorých staročeských textoch, je staré slovanské osobné meno. Jeho základom je slovo strach /lat. metus - ide o mýlne spájanie mena Metod so slovom metus/. Menom Strachota sa však zrejme označoval nie človek bojazlivý, ustrašený, ale človek vzbudzujúci úctu, teda vážený, vysokopostavený človek. Stalo sa základom miestnych a topografických názvov označujúcich majetok Strachotu a jeho rodiny. Takými sú napríklad názvy Strachotín, Strachotice na Morave. Doklady na meno Strachota sú známe aj zo slovenského územia, zo slovenského jazyka. Napríklad Daniel Sinapius Horčička v diele Neo-Forum /1678/ hovorí Methodius vulgo Strachota. Topografický názov

Strachoť /svah s kopaničiarskou usadlosťou/ je podnes známy z okolia Trenčína /Drietoma/; v texte z roku 1580 sa označuje ako kopanica Strachota rečená /ak by sme podobu Strachoť pokladali za starobylý posesívny tvar, museli by sme koncové -ť vysvetľovať ako mladšiu inováciu/.

Slovanským menom Strachota sa Metod pevne včleňuje do našej historicko-kultúrnej tradície. Je to historicky spravodlivé, lebo obidvaja solúnski bratia sa vedome do tohto prostredia začlenili, zžili sa s ním, boli svoji medzi svojimi. Prejavilo sa to aj v jazyku písomností, ktorým sa prisudzuje veľkomoravský pôvod. Popri známych veľkomoravizmoch možno poukázať na také ďalšie slová zo staroslovienskych textov, ktoré majú svoje priame pokračovanie v slovenčine - dnešnej alebo historickej. Ide napríklad o slová ako selo vo význame "hospodárska usadlosť, dvor", pravda, aj vo význame "súhrn právnych predpisov" a niektoré iné.

Pozornosť si zaslúžia aj ďalšie také slová, ktoré v príslušnej forme a v príslušnom význame síce nie sú v dnešnej slovenčine známe, ale existovali v nej v starších obdobiach a sú známe zo staroslovienskych textov, z ich cirkevnoslovanských odpisov. K takým patrí napríklad slovo rab vo význame "služobník, servitor", slovo reč /rěč6/ vo význame "vec, záležitosť" alebo slovo polata vo význame "palác" - všetky zo Života Konštantínovho.

Upozorniť treba na starú nadkmeňovú integráciu

slovanských kmeňov v našich oblastiach, čo sa prejavilo v utváraní jednoty etnickej a jazykovej i v skutočnosti, že sa už nezachovali žiadne názvy kmeňov z tejto oblasti. Názov Slověne je tak etnickým názvom zjednotených Slovanov na strednom Dunaji a Morave. Tento názov má teda popri širšom aj užší význam. Kontinuita etnického pomenovania Slovákov sa dá dobre sledovať až do najnovších čias. Iné etnické označenie pre Slovákov nie je ani známe.

PhDr. Ján Doruľa, CSc.

/12. 6. 1985 - Banská Bystrica/

Neologizácia v súčasnej slovenčine

Neologizmus vo všeobecnosti je nový tvar alebo nový výraz. V lexikálnej oblasti treba pokladať za neologizmus nielen nové slovo, ale aj nový význam jestvujúceho slova alebo nové spojenie jestvujúcich slov. V tomto zmysle je neologizmus napríklad slovo cammorista, ale aj pomenovanie veža pre stereofonickú súpravu, ale aj životné prostredie, systémový prístup, ako názvy z oblasti ekológie.

Neologizmus veľmi ťažko vymedziť časovo. Za vznik neologizmu sa niekedy pokladá záznam v slovníku, respektíve prvý záznam v lexikálnej kartotéke. Sú to termíny veľmi nepresné, lebo slovo sa zaznamenáva, až keď je dosť bežné. Nemožno ani určiť, kedy prestáva byť výraz neologizmom. Možno len povedať, že je to vtedy, keď sa stráca príznak

novosti ako dôsledok značného rozšírenia daného slova.

Štylisticky možno neologizmy hodnotiť na pozadí starých alebo zanikajúcich slov. Proti historizmom ako pomenovaniam zaniknutej inštitúcie možno postaviť neologizmy ako pomenovania nových inštitúcií /župa, miestodržiteľ - rada, námestník/. Sú to štylisticky neutrálne slová. Proti zastaraným slovám možno ako príznakové postaviť napríklad hovorové univerbizácie typu váhostavák, metrák. Proti archaickým slovám možno postaviť okazionalizmy ako výsledky pokusov o ozvláštnenie výrazu /meruôsmy - vežiačtina, mamuteliatko/.

Tieto ťažkosti s vymedzením a klasifikáciou neologizmov vedú k záveru, že výhodnejšie je skúmať proces tvorenia, respektíve vznikania nových výrazov, teda neologizáciu.

Základným kritériom pri neologizácii je vzťah obsahu a formy: neologizmy vznikajú tak, že nový obsah sa vyjadruje starou formou alebo že starý obsah sa oblieka do novej formy. V obidvoch prípadoch môže ísť o neologizáciu sémantickú alebo lexikálnu. Rovnako v obidvoch prípadoch môže ísť o vnútrojazykové tvorenie /posúvanie významu, tvorenie nových slov/ alebo o medzijazykové tvorenie /preberanie slov, kalkovanie slov/. Dôležité je však aj medzištýlové tvorenie /preberanie z nižšej štýlovej vrstvy do vyššej, respektíve aj naopak, napríklad keď hovorové závlahár, jašterkár prenikajú do spisovného vyjadrovania/.

Za osobitný druh neologizácie treba pokladať vznik nových spôsobov pomenovania /napríklad typ vedecko-technický - technický s využitím vedeckých poznatkov, typ kúrenár-potrubár/ a dotváranie inventára slovotvorných prostriedkov /napríklad prechod slov medzi predpony, povedzme eko-, disko-, video-/.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
/28. 6. 1985 - Banská Bystrica/

Slovotvorná motivácia ako systémotvorný princíp v slovnej zásobe

Krajnosti v chápaní funkcie slovotvornej motivácie sú: jej idealistické preceňovanie u stúpencov tzv. inhaltsbezogene Wortbildung a jazykového relativizmu, podcenenie u radikálne synchronisticky orientovaných lingvistov /Martinet a iní/. Pokus o materialistický výklad funkcie slovotvornej motivácie. Miesto slovotvorne motivovaných slov v systéme slovnej zásoby jazyka. Hoci percentuálne zastúpenie slovotvorne motivovaných slov v slovnej zásobe súvisí s typologickým charakterom daného jazyka /pričom podľa V. Skaličku morfologická a slovotvorná rovina sú si typologicky komplementárne/, predsa prinajmenej vo väčšine európskych jazykov tvoria slovotvorne motivované slová väčšinu slovnej zásoby. Vzniká otázka, prečo je to tak. Pokus vysvetliť tento jav chápaním slovotvornej motivovanosti ako "nosnej informácie". S tým súvisí vzťah slovotvorného a lexikálneho významu /porov. Němec, Buzássyová,

Dokulil/. Na stupňovitý, resp. synkretický charakter slovotvornej motivácie poukázali okrem iných W. Cienkowski a W. Fleischer. V diachronickom priemete možno z toho vyvodiť pojem takzvaného demotivačného cyklu. Tým sa popiera tvrdenie, že slovná zásoba ako celok smeruje k lexikalizácii, respektíve demotivácii. Na druhej strane pojem slovotvornej motivovanosti neprotirečí Saussurovej téze o arbitrárnosti jazykového znaku: slovotvorná motivovanosť je špecifický prejav arbitrárnosti.

Motivačný princíp má svoju funkciu v lexikálnom systéme aj v komunikačnom procese. Základné funkcie v lexikálnom systéme: systemizačná, integračná, kondenzačná a adaptačná. V texte môžu slovotvorne motivované slová fungovať ako konektory, textové kondenzátory a ukazovatele koherencie a štýlovej príslušnosti textu.

Ďalšie stránky autorovho chápania slovotvornej motivácie:

- úloha slovotvornej motivácie v rámci jednotlivých slovných druhov;
- zastúpenie jednotlivých typov slovotvorne motivovaných slov v slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny;
- slovotvorná motivovanosť v nárečovej slovnej zásobe;
- prognóza slovotvorného vývinu slovenčiny;
- rozvoj slovotvorných kategórií, typov a čeľadí, spoločenská a jazyková podmienenosť týchto procesov;
- možnosti využitia poznatkov o slovotvornej motivácii v jazykovej typológii.

Doc. PhDr. Juraj Furdík, CSc.

/11. 9. 1985 - Prešov/

Zložky a dimenzie jazykového znaku

Diskusie a úvahy o podstate jazykového znaku siahajú až do klasického staroveku. Istým zavŕšením týchto úvah je široko založený pokus Ch. Peircea o vystihnutie troch stránok, troch aspektov znaku. Peirce ako prvý poukázal na tri aspekty znaku: aspekt podstaty, objektu a používateľa. Ch. Morris zdôraznil zase tri dimenzie znaku: sémantickú, syntaktickú a pragmatickú. Všetky pokusy v tomto smere boli podložené poznatkami o fungovaní znaku v komunikácii.

Diskusie o vyslovene jazykovom znaku začal až F. de Saussure najmä tým, že nastolil problematiku jazykového znaku ako bilaterálneho ideálneho objektu.

Pri unilaterálnom chápaní jazykového znaku sa ukazuje, že znakovú povahu majú len formálne, respektíve formové prvky znaku. Z hľadiska formálnej logiky sa pokúsil obhájiť unilaterálnu teóriu v poslednom čase P. Cmorej /Jazykovedný časopis 1985/. Vo svojej analýze vychádza z faktu, že výraz označovať má viacero významov a že je synonymný s výrazom zastupovať. K analýze vnútornej štruktúry jazykového znaku pristupuje z doslovného chápania významu termínu označujúce /signifiant/: ak označujúce skutočne má niečo označovať, musí fungovať ako znak, je teda znakom označovaného /signi-

fié/. V skutočnosti však jazykový znak stojí za niečo ako celok, ako bilaterálny ideálny objekt.

Mnohí stúpenci teórie bilaterálnosti znaku uvažujú o ďalších vlastnostiach, o zložkách, dimenziách znaku. K. Piperek hovorí, že jazykový znak je trilaterálny, jeho zložky sú výraz, význam a zmysel. T. I. Dešerijevová rozlišuje formu, signifikát a syntagmatickú hodnotu /vymedzenú najmä sémantickou spájateľnosťou a gramatickou hodnotou/. R. G. Piotrovskij navrhuje rozlišovať štyri zložky: meno, designát, denotát a konotát.

K týmto teóriám treba poznamenať, že kladú všetky zložky na jednu rovinu, kým v skutočnosti také zložky ako zmysel, syntagmatická hodnota a konotát patria síce k jazykovému znaku, ale vzťahujú sa na vlastný bilaterálny znak ako celok. Sú teda na nižšej rovine ako označujúce a označované. Okrem toho možno ukázať, že obidve stránky jazykového znaku sú do značnej miery štruktúrované. V signifiant ide o štruktúru onomaziologickú, onomatologickú a morfematicko-fonematickú, kým v signifié sú rozličným spôsobom štruktúrované sémantické príznaky.

Ak sa však bilaterálny jazykový znak nevyhnutne chápe ako ideálny objekt, treba uvažovať o tom, ako sa takýto znak využíva v komunikácii. Predpokladá sa, že popri znaku jesvuje materiálny nositeľ znaku, signál. Aj signál, respektíve nositeľ znaku, má funkciu zastupovať, stáť za ideálny znak, má preto znakovú povahu, ale zase bilaterálnu: v jeho označujúcej zložke je zvukový reťazec, v označovanej zložke je ideálny jazykový znak ako celok.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
/12. 9. 1985 - Banská Bystrica/

Paradigmatický a syntagmatický aspekt pri konfrontácii systémových a textových štruktúr

V súčasnej morfologickej typológii sa uvádza päť jazykových typov. V izolačnom type sa gramatické významy v texte vyjadrujú osobitnými slovami /he did not go/, v aglutinačnom type jednovýznamovými príponami /toll-am--ban/, vo flexívnom type viacvýznamovými príponami /prípona -ovi vyjadruje odrazu rod, číslo, pád/, v introflexívnom type variáciou koreňovej hlásky /Bruder - Brüder/, v polysyntetickom type komponentovým skladaním a špeciálnymi tónmi. Paradigmatické rady na diferenciáciu významov majú teda rozličné formálne prostriedky, gramatické komponenty /Gk/, ktoré sa v jednotlivých typoch potenciálne nezhodujú, no sú v ekvivalencii.

Paradigmatické rady existujú aj v lexike jednotlivých jazykov, a to tak, že sú vyjadrené na rovine formy /príponami ako -ár, -chen, -able .../ alebo identifikovateľné komponentovou analýzou, napríklad v synonymických radoch /game - play, forêt - bois/. Lexikálnymi paradigmatickými komponentmi /Lk/ sú v podstate známe sémantické komponenty.

Syntagmatické štruktúry sa tvoria pomocou tých istých komponentov ako štruktúry paradigmatické /Gk + Lk/. Precho-

dom komponentov z paradigmatických do syntagmatických štruktúr sa neprehodnocuje kvalita komponentov, iba sa komponentom prideľujú iné funkcie. Pri prechode z paradigiem do syntagiem medzi jednotlivými typmi jazykov nieto potenciálnej zhody, a tak potom tú funkciu, ktorú v jednom type vykonáva Gk, v inom type môže vykonávať Lk, napríklad slovenské nemám matky oproti nemeckému ich habe keine Mutter, alebo slovenské ja oproti francúzskemu je /mois/ alebo anglickému I /me/ a podobne.

V texte ako komunikáte ku komponentom Gk a Lk pristupujú mimojazykové komponety, ako napríklad situácia, prostredie, psychosomatika, presupozícia, asociácie, grafika a zložité kotexty, ktoré označujeme ako Tk /textuálne komponenty/. Bez zreteľa na Tk sa hĺbková štruktúra Gk a Lk nedá presne dešifrovať. Navyše Tk fungujú ako synkretizmy, a sú prakticky nerozčleniteľné. Všetky druhy komponentov stoja v textovej štruktúre na jednej rovine, lebo všetky sú potenciálne rovnako v službách textu a môžu sa uplatňovať v komplementárnych i suplementárnych vzťahoch. Integrujeme ich ako anatomické komponenty /Ak/. Model ich fungovania v texte je Ak = Lk + Gk + Tk.

Fungovanie a vzájomné vzťahy všetkých komponentov sa uplatňujú pri konfrontácii paradigmatických i syntagmatických štruktúr jednotlivých jazykov.

Prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc.

/30. 9. 1985 - Prešov/

Knižné novinky

Kolektív: Štylistické otázky textu /skriptum/. Zborník materiálov z vedeckej konferencie o štylistike textov. Zostavovateľ F. Ruščák. Prešov 1984, 237 s.

Kolektív: Recueil linguistique de Bratislava. Vedecký redaktor J. Ružička. Bratislava 1985, 220 s.

Mistrík, J.: Štylistika. Bratislava 1985, 584 s.

Vychádza štvrťročne v náklade 250 kusov - len pre internú potrebu. Zodpovedá Jozef Mistrík.